

КОМПЕНСАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ВТРАТ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВІЙНИ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА

Барановська Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу початкової освіти імені О.Я. Савченко,
Інститут педагогіки НАПН України,
М. Київ, Україна

Навчальний процес у закладах загальної середньої освіти зазнає постійної трансформації, адаптуючись до реалій воєнного часу. Складнощі організації навчання в різних регіонах України під час війни, проблеми адаптації дітей за кордоном та різні системи соціальних взаємозв'язків вимагають оновлення підходів до освітнього процесу, пошук дієвих засобів компенсації навчальних втрат учнів. Протягом майже трьох років було зроблено декілька спроб моніторингових освітніх втрат учнів в умовах війни та представлено їх результати. Тоді ж було здійснено спроби віднайти ті заходи, які сприяли б уповільненню цих негативних процесів. Для компенсації навчальних втрат учнів в умовах війни важливо використовувати доступні засоби навчання, які забезпечують стабільність освітнього процесу та підтримують індивідуальний підхід. Можна припустити, що за умов доступу учнів до засобів навчання, зокрема шкільного підручника, ефективна робота з ним сприятиме адаптації навчального процесу до індивідуальних потреб дітей, що, у свою чергу, забезпечить якість навчання та допоможе подолати навчальні втрати.

Нестабільні умови навчання в світі висунули нові вимоги до організації навчального процесу, готовності школяра працювати в новому форматі та його когнітивних можливостей. З появою змішаного та дистанційного навчання, особливо в початковій школі, традиційне навчальне середовище стало менш доступним, а постійний зв'язок із навчальним закладом – обмеженим. За таких умов, починаючи з 2020 року, важливу роль у навчанні відіграє шкільний підручник. Сучасні підручники для початкових класів мають великий розвивальний потенціал, завдання та запитання до текстів спрямовані на формування ключових компетентностей учнів [1–4]. Наразі постає питання: чи може самостійна індивідуальна і групова робота з підручником в умовах змішаного навчання та в реаліях війни стати одним з інструментів компенсації навчальних втрат учнів.

Після старту реформи НУШ підручник змінився на кількох рівнях – об'єктному, структурному, якісному та рівневому – і набув компетентнісної орієнтації. Спільними для всіх ключових компетентностей виділено такі *наскрізні вміння*, як: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; творчість; ініціативність; здатність логічно обґрунтовувати позицію; уміння конструктивно керувати

емоціями; уміння оцінювати ризики; уміння приймати рішення; уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Відповідно до вимог чинних законодавчих документів, для початкової школи були розроблені нові підручники, у яких у методичному апараті закладено формування цих наскрізних освітніх ліній.

Проведений нами *аналіз підручників для 3-го класу* та результати теоретичного огляду літератури показали, що серед основних наскрізних умінь в початкових класах активно формуються: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно та письмово, творчі здібності, уміння конструктивно керувати емоціями і вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Пріоритетність для третьокласників саме цих груп наскрізних умінь показав зіставний *аналіз кількості та якості запитань та завдань підручника*. До першої групи (читання з розумінням) ми відносили запитання та завдання *репродуктивного* характеру, які націлені на роботу зі змістом тексту, прямі завдання за сюжетом, виконання конкретних завдань; *продуктивні* запитання та завдання охоплювали комплекс вмінь аналізувати текст, виділяти головне, порівнювати, узагальнювати, доводити власну думку. До другої групи (уміння висловлювати власну думку усно і письмово) увійшли запитання та завдання, які вимагають застосування словникового запасу учня, логічних вмінь: продуктивні завдання (завдання на розуміння частин тексту, логічні завдання з текстом, які потребують висловлення власної думки усно чи письмово); завдання, націлені на створення власного продукту (власні висловлювання; завдання зі створення, невеликих текстів, доповідей на основі прочитаного, побаченого, почутого, продовження заданої теми з власного досвіду). До третьої групи (вміння конструктивно керувати емоціями) ми віднесли запитання та завдання, спрямовані на *формування емоційного інтелекту*: висловлення почуттів, емоційного ставлення до прочитаного (побаченого, почутого, пережитого), вміння розрізняти емоційний стан героїв, емпатію, навичок конструктивного спілкування, формування мовленнєвого етикету, етичних принципів спілкування, регулювання власного емоційного стану. До четвертої групи (вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами) увійшли запитання та завдання, націлені на формування вміння працювати у взаємодії: завдання-інтерв'ю (вміння сформулювати запитання, взаємодіяти зі співбесідником та отримувати зворотний зв'язок); спільна робота над завданням за текстом, робота в парі; спільні дослідницькі завдання; рольові завдання; завдання-змагання, ігрові завдання.

Аналіз підручників з української мови та читання для 3-го класу (Нова українська школа) свідчить про те, що переважну більшість (60–70%) займають запитання та завдання на формування вміння читати з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово займають близько 20%; здатність конструктивно керувати емоціями – до 10%; уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами – до 10%. *Якісний аналіз запитань та завдань підручника* показав, що змінилася сама *структура запитань та завдань*: форма більшості з них є ігровою, в підручнику фігурують казкові персонажі, аніме-

однolітки, які пропонують дитині виконати завдання, проєкти, здійснити віртуальні подорожі тощо. Нові рубрики в підручниках з української мови та читання з успіхом можуть бути застосовані в умовах змішаного навчання через їхню націленість на формування найважливіших наскрізних умінь учнів, вміння працювати в групах (що є основою для змішаного навчання), вміння навчатись і розвиватись протягом життя. Отже, результати аналізу запитань та завдань підручника дозволили визначити зростання кількості таких їхніх груп, що сприяють формуванню наскрізних умінь, які стануть основою для розвитку інших загальнонавчальних умінь у подальшому навчанні дитини [5–7].

Не дивно, що саме наскрізні вміння стали досить значною групою, в якій зафіксовано втрати під час війни та нестабільності (переривання) навчального процесу [8–10]. В рамках дослідження за темою «Дидактико-методичний супровід подолання навчальних втрат у початковій і базовій середній освіті» (відділ початкової освіти імені О.Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України) колективом науковців (О. М. Петрук, Т. Ф. Алексєєва, О. В. Барановська, І. М. Ліпчевська, Т. С. Павлова) здійснено *моніторинг навчальних втрат учнів початкової школи*. Питання дослідження навчальних втрат учнів початкових класів викликало резонансну увагу серед вчителів та батьків учнів початкових класів (понад 7000 вчителів і 24000 батьків) і дозволило зрозуміти тригерні точки для обох категорій опитуваних. Серед виявлених втрат учнів в предметному змісті вчителі та батьки відмічають втрати *наскрізних умінь та навичок*, зокрема таких, як *уміння вчитися, уміння висловлювати власну думку усно та письмово та читання з розумінням*. Ці навички є основою для подальшого навчання і безпосередньо пов'язані зі сформованістю функційної грамотності учнів. Згідно результатів опитування на думку вчителів та батьків через вікові особливості дітей молодшого шкільного віку менше 50% учнів мають достатню базу для подальшого навчання. Наявність *помірних і значних утруднень* в учнів початкової школи у *висловлюванні власної думки усно та письмово* відмічають/відзначають майже 60% вчителів; в *читанні з розумінням* – біля 50% [11–15].

Навчання в умовах війни наклало на підручник додаткове навантаження: у певних ситуаціях саме він може стати єдиним доступним для дитини джерелом, здатним, за наявності алгоритму формування основних наскрізних умінь, компенсувати вимушені перерви в очному навчанні та відсутність доступу до онлайн-освіти. Однією з можливих форм компенсації втрат наскрізних умінь учнів є організація групової або парної роботи на основі запитань і завдань до тексту підручника. Такий формат роботи дозволяє задовольнити природне прагнення дітей до спілкування, взаємодопомоги та співпраці, сприяє формуванню позитивної мотивації до навчання, забезпечує високу результативність у засвоєнні знань та формуванні умінь, розвиває вміння співпрацювати, створює позитивні мотиви до навчання, допомагає встановити гуманні стосунки між дітьми та відкриває багато можливостей для індивідуалізації навчання [16–18].

Таким чином, сучасний підручник в оновленому форматі набуває нової якості: тьютора, співрозмовника, організатора командної роботи. Такі якості для роботи в складних умовах важливі для подолання навчальних втрат учнів.

Список літератури

1. Барановська О. В. (2020). Сучасний підручник в руслі гуманітаризації навчального процесу: основні акценти. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць [ред. кол.; голов. ред. О. М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка. Вип. 24. 5–13. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720940>
2. Барановська О. В. (2020). Шкільний підручник в умовах нових суспільних викликів. *Проблеми сучасного підручника*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. Інтернет конференції, м. Київ, 28–29 трав. 2020 р. Київ: Педагогічна думка. 12–15. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720657>
3. Барановська О. В. (2021). *Змішане навчання у початковій школі: нові форми взаємодії*: Методичні рекомендації. Київ: «Фенікс». 64 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729011>
4. Трубочева С., Барановська О. (2018). Компетентнісно орієнтовані педагогічні технології в структурі шкільного підручника. *Проблеми сучасного підручника*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Мінськ, 18–19 трав. 2018 р.). Київ: Педагогічна думка, 81–85. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710742>
5. Барановська О. В. (2021). Формування наскрізних умінь третьокласників за допомогою методичного апарату підручника. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць [ред. кол.; голов. ред. О. М. Топузов]. К.: Педагогічна думка. Вип. 26. 18–32. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726217>
6. Барановська О. (2021). Формування наскрізних умінь учнів 3-4 класів. *Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, м. Київ, 20-21 квітня 2021 року (електронне видання) / за наук. ред. докт. пед. н., проф. О. В. Малихіна, канд. пед. н., старш. наук. співр. Л. М. Шевчук. Київ – Харків: АССА. 9–15. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729259>
7. Барановська О. В. (2021). Формування наскрізних умінь учнів 3-4 класів (за результатами аналізу підручників української мови та читання третього класу). *Проблеми сучасного підручника: ключові компетентності та предметні навички*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (електронне наукове видання), 20-21 травня 2021 р. Київ.: Педагогічка думка. 13-15. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726043>
8. Барановська О. (2023). Інформаційні (читацькі) уміння учнів початкових класів: освітні втрати в реаліях війни. *Теорія і практика використання інформаційних технологій в умовах цифрової трансформації освіти*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 червня 2023 року). Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 200–203. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736335/>
9. Барановська О. В. (2023). Уміння читати з розумінням: компенсація освітніх втрат учнів початкової школи в умовах воєнного часу. *Зб. матеріалів II*

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 листопада 2022 р. / за наук. ред. доктора педагогічних наук професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук професора О. Малихіна. Київ: «Видавництво Людмила». 78–82. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734276/>

10. Шелестова, Л.В. & Барановська, О.В. (2024). *Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі: Методичний посібник* (О.В. Малихін, наук. ред.) [Електронне видання]. Київ: Видавничий дім «Освіта». 225 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742079>

11. Алексєєнко Т. Ф. (2024). Комплексний підхід у розробленні діагностичного інструментарію дослідження навчальних втрат в учнів середньої школи. Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 2024. 8-10. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741521/>

12. Барановська О. В. (2024). Формування soft skills як основи для успішного навчання учнів початкових класів в умовах освітніх розривів. Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 2024. 194 с. 10–13. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741394>

13. Ліпчевська І. Л. (2024). Мінімізація навчальних втрат у початковій освіті: інформаційно-комунікаційна компетентність учнів. Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 2024. 21-23. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742225/>

14. Павлова Т. С. (2024). Електронний інтерактивний підручник як інноваційний засіб навчання. Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 2024. 26-28. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741424/>

15. Петрук О. М. (2024). Вектори дослідження проблеми навчальних втрат у початковій і базовій середній освіті. Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 2024. 29-30. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741304/>

16. Барановська О. В. (2022). Підручник для початкової школи в умовах змішаного навчання. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 7: Чинники оцінювання якісних досліджень [колективна монографія]*. [Наукова редакція Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль: Посвіт. 76–87. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730591>

17. Барановська О. В. (2022). Організація групової роботи на основі запитань та завдань підручника як спосіб компенсації освітніх втрат учнів початкової школи. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей* [ред. кол.;

голов. ред. – О. М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка. 76–79.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732629>

18. Барановська О. В. (2022). Розвиток соціальної взаємодії учнів початкової школи засобами підручника. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XII: Якісні дослідження для покращення життя людини* [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль: Посвіт, 38–40. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731355>